

LXVII. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1943. JAN.-MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1943. évi folyam * I. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1943

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetője, HEIN JÁNOS, a Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárának vezetője, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, LAMOTTE KÁROLY, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY, az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában igazgató, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

404 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

HARMADIK FOLYAM. * LXVII. ÉV.

* 1943.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK
EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZASÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

HARMADIK FOLYAM. * LXVII. ÉV.

1943. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZECHÉNYI KÖNYVTÁRA

1943.

TARTALOM.

I. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
BERKOVITS ILONA: Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században	347
DEZSÉNYI BÉLA: A hírlapkönyvtár gyűjtőköre	136
DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében	413
ECKHARDT SÁNDOR: Balassi Bálint az Oceanum mellett	245
FOGOLYÁN VILMOS ANDRÁS P.: Örmény kódexek az Országos Széchényi Könyvtárban	16
GÁRDONYI ALBERT: XVIII. századi nyomdánk műhelytitkaiból	24
GERENDÁS ERNŐ: A bécsi nagy könyvtárak	36
GULYÁS PÁL: A Tencsén-zsolnai könyvnyomda	118
HORVÁTH JÁNOS: „Proféták által szólt rígen“	231
KÁPLÁNY GÉZA: A dokumentáció feladatai	150
KNIEWALD KÁROLY: Kálmáncsehi Domonkos zágrábi misekönyve	1
LUKÁCS JÓZSEF: Katonai hírlapok az 1914—1918. évi világháborúban ..	45
MÁTÉ KÁROLY: Az első magyarországi hírlap kérdése	124
MIJATEV PÉTER: A bolgár könyvészet 1890-től napjainkig	333
MIJATEV PÉTER: A könyvtárügy Bulgáriában	101
MORLIN ADORJÁN: A magyarnyelvű élclapok első évtizedei	166, 383
SASHEGYI OSZKÁR: I. Ferenc nyomdapolitikája	368
SASHEGYI OSZKÁR: Ukrán könyvtárak	269
SZENTKUTY PÁL: A Fővárosi-könyvtár Szüry-gyűjteménye	407
SZIMONIDES LAJOS: Kermann Dániel ev. püspök lelkészavatást tanúsító úrlapjai és más prot. papi diplomák	363
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Magyar és szláv nyomdák a XV—XVI. században ..	263
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A XIX. század első három évtizede magyar nyomtatványainak meghatározása	252

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BERKOVITS ILONA: Magyar vonatkozású XIV. századi kéziratok a bécsi Nemzeti Könyvtárban	67
D. B.: Pethe Ferenc „Gazdaságot Tzélzó Ujság“-jának néhány problémája ..	288
DEZSÉNYI BÉLA: Decsy Sámuel újságnaptára	68
DEZSÉNYI BÉLA: Még valami a vidéki kaszinók könyvtárainról	297
DEZSÉNYI BÉLA: Olvasó-egylet Budán száz év előtt	295
DEZSÉNYI BÉLA: Végző változat a változat-kérdésről	199
HUBAY ILONA: Molnár Gergely Grammatikája, Károli Péter Poetikája és Szilvás-Ujfalvi Imre Admonitiones-e	430
HUBAY ILONA: Valóban nincsen egykorú adatunk régi magyar misekönyvek áráról?	76
HUSZTI JÓZSEF: Magyar vonatkozású irat az Arditi-gyűjteményben ..	186
JALSOVICZKY KÁROLY: Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak?	78

	Lap
JÓNÁS ALFRÉD: Színházi lapok az Országos Széchényi Könyvtárban ..	74
KELÉNYI B. OTTÓ: Kaym Orbán budai könyvesháza	429
KULCSÁR ADORJÁN: Szakáts József, Falka Sámuel betűmetsző tanítványa	192
MÁTÉ KÁROLY: Sajtótörténeti fogalmaink tisztázása	188
MOLNOS LIPÓT: Magyar könyvkiállítás a párizsi Bibliothèque Nationaleban	195
NAGY J. BÉLA: Tanári könyvtárak	72
RADÓ ISTVÁN: Egy vidéki közkönyvtár statisztikai rendszere	64
RADÓ POLIKÁRP: Vidéki könyvtáraink középkori kódexei	61
SASVÁRI DEZSŐ: Régi bőrkötésű könyvek restaurálása	435
SZEMZŐ PIROSKA: A kerettel ékesített könyvek és folyóiratok történetéhez	196
SZEMZŐ PIROSKA: Könyvkiadásunk a múlt század elején	291
SZEMZŐ PIROSKA: Változat és nem második kiadás	70
SZIMONIDESZ LAJOS: Volt-e Puchón nyomda?	285
TÖRÖK PÁL: Ifj. Szinnyi József	184
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A szépirodalom üldözése	433
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Szerkesztő, közönség és postai kézbesítés a XVIII. században	55

3. ISMERTETÉSEK.

AMBROVITS HANS: Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften Pressburgs. Ism.: SZEMZŐ PIROSKA	452
ANDORKÓ KÁLMÁN: Névjegyzék és tárgymutató a K. M. Természettudományi Társulat folyóirataihoz 1841—1941-ig. Ism.: CSAPODI CSABÁNÉ	447
<i>Deutscher Buchdruck im Jahrhundert Gutenbergs.</i> Ism.: —z.	86
<i>Az 1941. évi külpolitikai érdekű irodalom a M. Kir. Külügyminisztérium Könyvtárában.</i> Ism.: SZEKERES MARGIT	89
<i>Gutenberg-Jahrbuch 1940, 1941.</i> Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES ..	438, 442
HERMANN EGYED—ÉBERHARDT BÉLA: A veszprémi egyházmegye paposságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején. Ism.: SELMECZI KRISTÓF	444
<i>Jókai-kódex.</i> Ism.: VARJAS BÉLA	84
KÁPLÁNY GÉZA: Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése. Ism.: GORIUPP ALISZ	306
KLAFTENEGGER K.: Ungarisches Zeitschriftenwesen von heute. Ism.: SZ.	312
KLUGE F. H.: Ibero-amerikanische Grosszeitungen. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	308
KOZOCSA SÁNDOR: Magyar Könyvészet 1911—1920. Ism.: VARGA SÁNDOR FRIGYES	448
LANGE WILHELM H.: Das Buch im Wandel der Zeiten. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	203
<i>Litteraria Hungarica.</i> Ism.: SZEMZŐ PIROSKA	309
MAKOLDY SÁNDOR: Nemes Hajnik Károly és a magyar országgyűlés gyorsírodája. Ism.: D. B.	311
MIJATEV PETÁR: Madžarska bibliografija po bálgarski vāprosi. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	208
<i>Oberrheinische Heimat.</i> Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	207
<i>A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Evkönyve az 1941—42. tanévre.</i> Ism.: D. B.	202
<i>Papiruszok világából:</i> Ism.: TR. Z.	88
SÁRKÁNY JÓZSEF: Cegléd az irodalomban. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ..	446

	Lap
P. SZABÓ ELEK O. F. M.: A ferences skolasztika tanulmányi élete. Ism.:	
P. PFLEGER FARKAS	87
XVI. századi magyar orvosi könyv. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	303
ZDANEVICS I.: Provinciale Romanum. Unbekannter Druck von Johannes Gutenberg. Ism.: SASHEGYI OSZKÁR	301
•	
KÖNYVTÁROSI KINEVEZÉSEK ÉS CÍMADOMÁNYOZÁSOK 1942-BEN	90
LEVÉLSZEKRÉNY	93, 220, 326, 453
FOLYÓIRATSZEMLE 1941. Összeállította: SUPKA ERVIN	210, 315
RÉSUMÉ — INHALTSANGABE	95, 224, 329, 455
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	461

KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS ZÁGRÁBI MISEKÖNYVE.

Régebben azt gondolták, hat olyan kézirat van, melyet KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS készítettett. Ezek közé számítjuk joggal 1. azt a *Missalet* és *Breviariumot*, melyet a LIECHTENSTEIN herceg könyvtára őriz Bécsben, No. 10; továbbá 2. azt a *Breviariumot*, mely nemrég még a felsőausztriai Lambach bencés apát-ság könyvtárában volt, ma azonban a budapesti Nemzeti Múzeum tulajdona. Ide tartozik 3. Mr. CHESTER BEATTY (London) tulajdonában levő Mária-zsolozsma óráit tartalmazó kézirat. 4. A zágrábi székesegyház kincstárában őrzött 355. számú *Missale*-ben először dr. RÓMER FLÓRIS ismerte fel KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS *Misekönyvét*. Ennek 257. fólióján ceruzával ezt írta be:

„Insignia in folio primo et pluribus subsequentibus sunt Dominici prepositi Albensis tardius episcopi (si bene memini) Varadiensis dein Transilvaniensis (Pray) et habentur aequae in Codice Lambaciensi (Benedictinorum Austriae) ubi et nomen Praesulis occurrit. Zagrabia 28. Augusti 1869 Dr. Florianus Römer, Professor Archeologiae in r. Universitate Pestiensi“

5. és 6. Mivel a zágrábi érseki könyvtár MR 170. és a székesegyházi kincstár No. 354. jelzésű *Missale*-i ugyanoly címerrel vannak díszítve, sokáig azt gondolták, ezek is KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS kéziratai közül valók. HOFFMANN EDITH (*Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről*. MKSzle, 1925. I—IV. 26, 51. — *A Széchényi-könyvtár illuminált kéziratjai*. U. o. 1927. 32) azonban elsőnek állapította meg, hogy ez a két zágrábi *Missale* (MR 170 és 354) nem KÁLMÁNCSEHI DOMONKOSÉ, hanem TOPUSKOI GYÖRGYÉ volt. A 354. sz. *Missale*-ről írt tanulmányunkban, mely a zágrábi horvát tudományos és művészeti Akadémia művészeti szakosztálya kiadványának, a *Rad*-nak IV. könyvében jelent meg 1941-ben, újabb bizonyítékokkal igazoltuk, hogy ez a két kézirat valóban TOPUSKOI GYÖRGY zágrábi kanonok számára készült, nem pedig KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS számára.

Ezek szerint tehát KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS műpártolásának négy ismert kéziratot tulajdoníthatunk csak: a bécsi *Missale-Bre-*

viariumot, a budapesti (azelőtt lambachi) *Breviariumot*, a londoni *Mária-zsolozsma hórát*, és a zágrábi 355. jelzésű *Missalét*. A londoni *hórák* könyvét művészeti szempontból THEODOR GOTTLIEB ismertette. A másik hárommal HOFFMANN EDITH foglalkozott többször tanulmányaiban, legutóbb pedig BERKOVITS ILONA is. Ezeknek a tanulmányoknak során a legmostohább sors a zágrábi *Missalénak* jutott, hiszen HOFFMANN EDITH csak pár óráig foglalkozhatott a 354. és 355. számú kéziratokkal a zágrábi székesegyház kincstárában. Annál nagyobb az érdeme, hogy mégis felismerte a MR 170. és No. 354. kéziratok címerében TOPUSKOI GYÖRGY zágrábi kanonok címerét.

THEODOR GOTTLIEB leírása alapján az a véleményünk, hogy a londoni *Livre d'Heures*-t ugyanabban a műhelyben illuminálták, melyben a másik három KÁLMÁNCSEHI-kéziratot is díszítették.

A budapesti (azelőtt lambachi) *Breviariumot* FRANCISCUS de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO illusztrálta; ezt maga jegyezte be a kódexbe. HOFFMANN EDITH azt a feltevést kockáztatta meg, hogy ez a FRANCISCUS de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO ahhoz a zengg-i de CASTELLIONO et de MEDIOLANO-családhoz tartozik, mely MÁTYÁS királytól 1489. júl. 22-én nemességet kapott. HOFFMANN EDITH azt is bebizonyította, hogy ez a FRANCISCUS de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO MÁTYÁS király könyvdíszítő műhelyében dolgozott. 1481-ben állították ki az enyingi és bakoknoki TÖRÖK-családnak címereslevelét MÁTYÁS műhelyében. A címereslevél illuminálásának elemei teljesen meggyeznek a budapesti (azelőtt lambachi) *Breviarium* díszítő elemeivel. Ilyen pl. az a fínom virágdísz, mely legapróbb részleteiben is összevág a címereslevélben és a kéziratban. Ebből világos, hogy ugyanaz — FRANCISCUS de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO — az illuminatora a *címereslevélnek*, mint a budapesti *Breviariumnak* és hogy ez a könyvfestő MÁTYÁS király műhelyében dolgozott.

A bécsi *Missale-Breviarium* 1481-ben készült KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS számára, ezt a könyvíró maga jegyezte be:

Hunc librum brewiarrii et missalis fecit scribi venerabilis dominus prepositus ecclesie albensis Regnante Serenissimo Principe domino Mathia dei gratia Rege Hungarie Bohemie etc. Anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo primo Nativitatis eiusdem dominici prepositi Anno Quadragesimo nono.

Míg a budapesti *Breviarium* illusztrálása és illuminálása minden változatossága mellett is egységesnek tűnik fel, a bécsi *Missale-Breviariumban* ez az egység hiányzott. Több kéz díszítette, mint a 355. sz. zágrábi *Missalet* is; de mindnyájan FRANCISCUS de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO hatása alatt álltak. A képről egyébként különböző mintákat használtak. A budapesti *Breviariumnak* sok motívuma nagyon összevág egymással, úgyhogy vezetőszerepet nyer a díszítésben. Ezt könnyű felismerni. FRANCISCUS de CASTELLO ITHALICO tehát 1481. táján már annyira érvényesítette befolyását MÁTYÁS király könyvívő műhelyében, hogy az ő jellege irányítónak vált. BERKOVITS ILONA megállapításai szerint (*La miniatura nella corte di Mattia Corvino*, Budapest, 1941) FRANCISCUS de CASTELLO a hetvenes években tűnik fel MÁTYÁS műhelyében és ott dolgozik 1480 után is. Milano és Ferrara stílusát közvetíti MÁTYÁS budai műhelyébe. 1482-ben költözött Budára Ferrarából GIOVANNI CATTANEO de MEDIOLANO, ki szintén ferrarai stíluselemekkel gazdagíthatta MÁTYÁS könyvívő műhelyét. Így alakult ki ennek a műhelynek jellegzetes keverékstílusa, mely a hazai hagyományt folytatja tovább, de egyúttal milanoi, ferrarai és firenzei új elemeket is magába olvaszt. A hazai festésmód az osztrák gótika stílusát követi; ezt látjuk például VITÉZ JÁNOS kézírataiban, melyek Magyarországon nyerték díszítésüket. Ezek az elemek továbbéltek MÁTYÁS műhelyének virágkora idején is — Budán kívül; mert az olasz rinascimento Budán fejtette ki hatását, vidéken nem vált irányítónak.

BERKOVITS ILONA fent idézett tanulmányában (29—33. l.) egyes stíluselemeket, melyek FRANCISCUS de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO budapesti *Breviariumára* jellemzőek, fölismer egy másik kéziratban is, mely 1468-ban készült Paviában vagy Milanóban GALEAZZO MARIA SFORZA számára. FRANCISCUS de CASTELLO művészetében még ferrarai hatásokat is találunk, ezek elsősorban a *Biblia d'Este*-ből erednek. A budapesti *Breviarium* női és ifjúárcsképein TADDEO CRIVELLI hatását lehet érezni. BERKOVITS ILONA véleménye szerint FRANCISCUS de CASTELLO alighanem Milanóból került Ferrarába, innét pedig Budára; Mátyás király könyvkiadóműhelyébe így hozta át a lombardiai és ferrarai könyvdíszítés elemeit. A lombardiai könyvfestésből átveszi a könnyed indák, nagy virágok közé festett kis arany-

napokat; Ferrarából pedig a finom fekete cikornyákat, a kis színes gömböket, a medaillonokba festett figurális jeleneteket; továbbá a szöveg két kolumnáját jellegzetesen kettéosztó, vékonyodó pálcadísz.

A zágrábi székesegyház kincstárának 355. számú *Missale*-ja eredetileg KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS (1433—1503) számára készült; ezt biztosan megállapíthatjuk azokról a fóliókról, melyek KÁLMÁNCSEHINEK más kéziratokból jólismert címerével vannak ékesítve. A KÁLMÁNCSEHI-címer két mezőre oszlik. A felső mezőben aranyalapon féloroszlánt látunk; az alsó mezőben pedig kék alapon hatágú csillagot. Ez a címer van a 355. sz. zágrábi *Missale* 7., 16., 112' folióin. A 130., 134', 157', 181', 190', 194' és 206. foliókon viszont OSZVALD zágrábi püspök címere hatágú aranycsillag kék alapon. A csillag fölött és alatta jobbról balfelé rézsutosan fekete szalag húzódik. Ugyanezt a címert látni egy ezüst lavabo-kannán a zágrábi székesegyház kincstárában. A székesegyház 1582. évi leltára így említi ezt a kannát: „Pelvis et infusorium argenteum cum insignibus Oswaldi . . .“ OSZVALD püspök 1499. ápr. 15-én kelt végrendeletében (*Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba* II. 517) a zágrábi székesegyházra hagyományozott ilyen kézmosókannát: „amphoram cum pelvi argentea, quam semper habui in usu“.

Ez a *Missale* jellegzetesen magyar eredetű misekönyv a XV. század második feléből; liturgikus szempontból való közelebbi helymeghatározó jegyek azonban nincsenek benne.

A kézirat összesen 258 folióból áll. A folió mérete 166 × 232 mm., finom, vékony, fehér a pergamenje, a liturgikus szöveget két oszlopban írták. Barna bőrkötését vörös bársonyba borították. A bársonyborítékot öt-öt aranyozott szeg kapcsolja a kötéshez. Az ezüstkapsok eltűntek.

1—6' folión a Naptár van.

A 7. folión kezdődik az egyházi év Temporale része Advent I. vasárnapjával. A Temporale a 156'—7. fol-ón fejeződik be a Pünkösöd utáni XXIV. vasárnapal. A Temporale közepén, Nagyszombat után van a Misesrend, az előkészítő és a hálaadó imádságokkal beillesztve a 105'—115 fol-kon.

157' folión kezdődnek a szentek miséi (Sanctorale) Szt. András apostol vigiliájával. Ennek a résznek vége a 205'. fol-ón van (Szent Katalin miséje XI. 25-én).

206. folión: Incipit commune sanctorum (a szentek közös miseszövegei).

229' folión: Orationes diuersae.

236. folián Incipiunt misse defunctorum. A 242. folióra később írták a Dies irae sequentiát.

A 243. folián: Incipiunt sequencie. Et primo: De Adventu... 254. folián végződik az eredeti szöveg ezzel a *de Beata sequentiával*: Imperatrix gloriosa, potens et imperiosa... ad celi palacia.

A 255'—258' foliók üresek maradtak. A 2. folión a Naptárban ott van Szt. József III. 19-i ünnepe: Joseph confessoris, de a Sanctoraleban az ünnepnek még nincs miséje. A 159. folián Concepcio beate marie virginis, a 198. folián Szt. Vencel ünnepe. A magyar szentek ünnepei közül kiemeljük a következőket: Szt. Adalbert (IV. 23) a 169' folián, Szt. György (IV. 24) a 170' folián; Inuencio dextre sancti Stephani a 174' folián; Szt. László (VI. 27) a 178. folián; Szt. András és Benedek (VII. 16) a 184. folián; Szt. Elek (VII. 17) a 184. folián; Deposicio sancti Ladislai (VII. 30) a 186' folián; Szt. István (VIII. 20) a 191' folián; Translacio S. Emerici ducis (IX. 2) a 194' folián; Szt. Gellért (IX. 24) a 197. folián; Szt. Imre (XI. 5) a 203' folián; Translacio S. Adalberti martyris (XI. 5) a 203' folián.

Ezt a *Missalét* MÁTYÁS király uralkodása és IV. SIXTUS pápája alatt írták. A nagyszombati Exsultet-ben ugyanis a 100. folián ezt a befejezést olvassuk: „... una cum nobilissimo papa nostro S(ixto) quiete temporum concessa... Respice etiam ad deuotissimum regem nostrum M(atthiam) cuius tu deus...“ Ezeket a neveket látjuk a Misekánon elején is a 113' folián: „... una cum famulo tuo papa nostro S(ixto) et antistite nostro N et rege nostro M(atthia)...“ MÁTYÁS (1458—1490) uralma és SIXTUS pápása (1471—1484) idején írták tehát a kéziratot. KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS, aki a 7, 16, 112' foliókon levő címer tanúsága szerint a kódex első birtokosa volt, 1474-ben lett fehérvári prépost. Ez az év tehát a valószínű *terminus a quo*-ja, 1484. a biztos *terminus ad quem*-je a *Missale* írásának. Díszítését és képírását ugyanaz a könyvíróműhely végezte, mely KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS bécsi *Missale-Breviariumát* is illusztrálta és illuminálta. A bécsi *Missale-Breviariumot* 1481-ben írták, folytatólagosan 1481—2-ben nyerte illusztrálását és illuminálását. Ugyanez időben, ugyanabban a műhelyben, melyben FRANCISCUS de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO valamivel korábban KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS budapesti *Breviariumát* díszítette, kapta meg díszítését és képírását a zágrábi *Missale* is MÁTYÁS király budai könyvíróműhelyében.

A zágrábi *Missale* második részében sokszor látjuk OSZVALD zágrábi püspök címerét, melyen az első festő kezére ismerünk. Ebből arra következtetünk, hogy ez a *Missale*, mely eredetileg KÁLMÁNCSEHI DOMONKOSNAK volt szánva, még a könyvdíszítés

tartama alatt gazdát cserélt és OSZVALD püspök tulajdonává lett. Mivel KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS tovább élt, mint OSZVALD püspök, ez a tulajdoncsere nem történhetett végrendeleti hagyaték módján. Marad két lehetőség: KÁLMÁNCSEHI vagy ajándékozta, vagy eladta ezt a kéziratot OSZVALD püspöknek, azután, hogy a szöveg már megvolt, de a díszítés és képirás még folyamatban volt. Sokkal valószínűbb az a föltevés, hogy OSZVALD püspök ajándékba kapta a kéziratot barátjától, DOMONKOS préposttól. Ez a *Misekönyv* ugyanis nem zágrábi jellegű. Nem azoknak a mintáknak a másolata, melyek akkor a zágrábi rítust alkották. (Dr. D. KNIEWALD: *Liturgijski kodeksi zagrebačke stolne crkve 11—15. stoljeća*. Zagreb, 1940. 40.) Ez a kézirat szépívű úti-misekönyv; ezt igazolja könnyen kezelhető kis formátuma (166 × 232 mm) és a bársonyboríték, mely a kis könyvet jól megővta minden sérüléstől. Kár, hogy a bársonyboríték egyrészt mostanság egy barbár kéz letépte. Aligha tévedünk azzal a föltevésünkkel, hogy KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS ezt a szép úti misekönyvet ajándékol adta barátjának, OSZVALD püspöknek, még azelőtt, hogy díszítése és képirása véget ért volna. OSZVALD püspök végrendeletéből (*Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba*, II. 516/21) látjuk, mily jóbaráti viszony volt OSZVALD püspök és KÁLMÁNCSEHI közt. Ráhagyja ugyanis KÁLMÁNCSEHIRE: „cuppam deauratam novam unum et salserium auratum dupplum unum“ — értéktárgyait. Ezenfelül pedig unokaöccse, BÁNFFY MIKLÓS, SOM JÓZSEF és BAKÓCZ TAMÁS bíboros mellett megteszi KÁLMÁNCSEHIT is végrendelete védőjének és tutorának. Annyi mindenképen bizonyos, hogy ezt a *Missalet* MÁTYÁS király műhelyében díszítették és illuminálták, és hogy a munka még folyamatban volt, mikor a kézirat gazdát cserélt. Ezért van rajta KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere, meg OSZVALD zágrábi püspöké is.

A zágrábi *Missale* illuminálása és illusztrálása KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS budapesti *Breviarium*ának díszítését idézi emlékezetbe és megegyezik a bécsi Liechtenstein hercegi könyvtárban őrzött *Breviarium-Missale* díszítésével.

7 fol. — Advent első vasárnapja. Kék és piros alapon zöld kusznővények, sokszínű virágokkal. Fent borostyánkoszorús fej; körülötte borostyánkoszorú. Jobbról két váza virággal, puttókkal. A vázák közt egy próféta mellképe. Lent két nagyobb puttó fályát tart; a növényeken madarak, a közepén borostyánkoszorúval

keretézve KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere. Az *A* kezdőbetű arany, sárga, piros, kék, zöld és barna színnel van kifestve. Benne Dávid király imádkozik. Oszlopokból és árkádokból áll az *A* kezdőbetű. Majdnem ugyanolyan *A*-t lehet látni MÁTYÁS király vatikáni *Misekönyvében* (Urb. Lat. 110. fol. 1.). Ezt a *Misekönyvet* 1488—9-ben írták. Hasonló, de nem egyező *iniciálét* látunk KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS budapesti *Breviariumában* is advent I. vasárnapján. Fáklyás puttók vannak MÁTYÁS király címerének oldalán *Trapezuntiussnál*. Ott ugyancsak megtaláljuk a próféta mellképét, mint ebben a *Missaleban* is. A lapszegélydíz nagyjában (nem részleteiben) hasonlít a budapesti *Breviarium* Sarlós Boldogasszony ünnepének és december havának szegélydízítéséhez. Ebben a *Breviariumban* KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címerét rendszerint borostyánkoszorú veszi körül. Ugyancsak borostyánkoszorú szegélyez más medaillonokat is ebben a *Breviariumban* éppúgy, mint a 355. sz. *Missaleban*.

14. és 15. fol. Karácsony első és második miséje. E lapokat arany, kék, piros, zöld növényi ornamentika díszíti; továbbá a *D* és *L* *iniciálé*. Ecsettel és tollal rakták rá a díszítést.

16. fol. Karácsony harmadik miséje. A széles alsó szegélyből fehér alapon, arany kerettel erős kék, zöld, piros és arany voluták domborodnak ki. Középen KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere, fölötte mitra; a címert babérkoszorú övezi. A jobboldali és a felső szegélyt fehér alapon futó piros, kék, arany növényi voluták alkotják, sok zöld levél, piros virág és finom hosszú szálon aranygyümölcs ékesíti őket. A baloldali szegély a *P* betű szárának meghosszabbításából keletkezik. Ez a meghosszabbítás hasonlít ahhoz a vékonyodó pálcához, mely a szöveg két oszlopát osztja ketté. Ez a pálca oly jellemző kéziratunkra, hogy alig találunk díszített lapot, melyen elő ne fordulna. Néha a külső szegélyre kerül ez a pálca. A *P* kezdőbetűben a Szűzanya térdel a kis Jézus előtt, ki zöld pázsiton fekszik. Mögötte istálló, ökörrel és számmal. A budapesti *Breviariumban* több folián látni hasonlóan jellegzetes növényi volutákat, mégha másként vannak is stilizálva.

81. fol. Vízkereszt ünnepe. A liturgikus szöveg körül kék, arany, zöld és piros virágok alkotják a szegélydíszet, ezeket finom tollrajz és apró aranycsillagok veszik körül. Lent a középen címer helyett — egy puttó. Az *E* *iniciálé*nek arany a kerete és kék a háttere; benne kék palásttal a vállán az Istenanya ül, ölében a

kissdeddel. A háromkirályok ajándékukat hozzák Jézusnak. Az egyik fej, jobboldalt lent, hasonlít a MR 170. j. zágrábi *Missale* legöregebb királyának fejéhez; egyébként azonban a kép szép szerkezete és mintája egészen más. Hasonló szegélydíszet találunk KÁLMÁNCSEHI budapesti *Breviarium*ában és bécsi *Breviarium-Missale*jában.

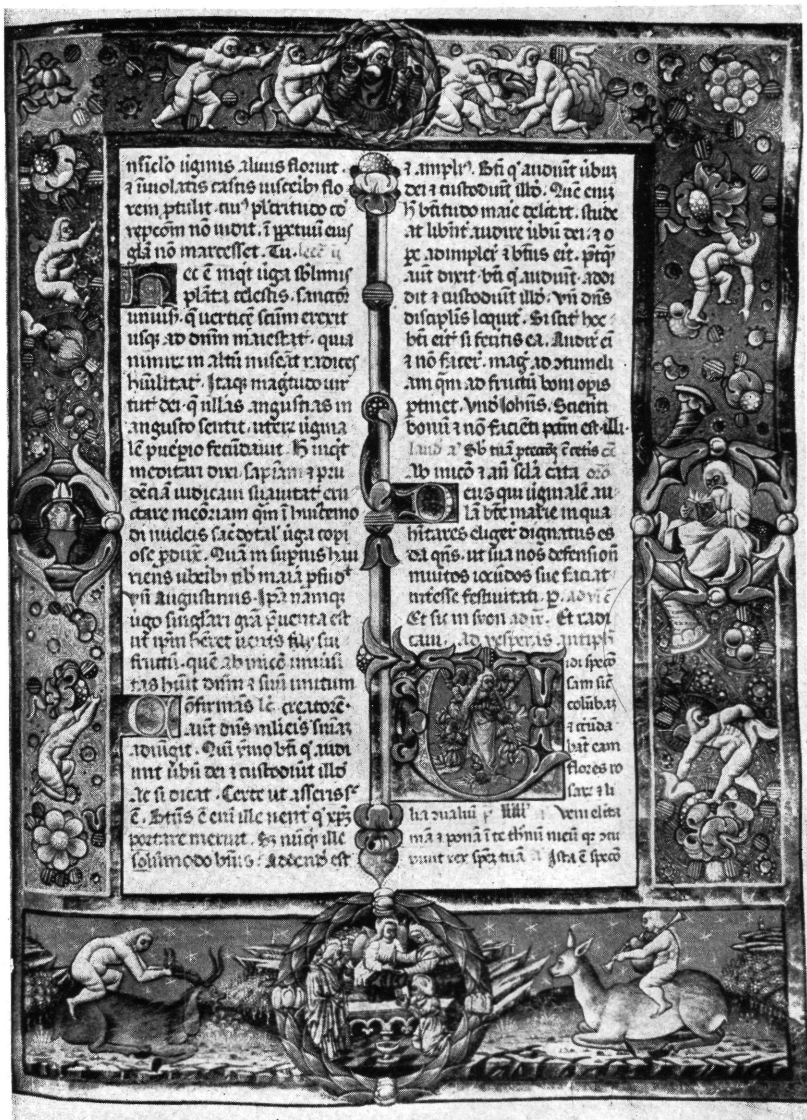
109. fol. S iniciáléját arany alapon piros, zöld, kék növényi voluták alkotják; közepén piros virág. Ezek a voluták baloldalt szegélydíszként nyúlnak tovább, öt nagy virág apró, aranycsillagos, tollrajzos keretben, ékesíti a szegélyt. Az aranycsillagokat és a tollrajzot a 21'. és a 135. fol. díszítéséhez hasonlíthatjuk.

112'. fol. A misekánon előtt a keresztrefeszítés képe. A keresztrefeszítést széles szegély keretezi, aranykék alapon fehér pontok, kék és aranyszínű növényi voluták. Fent jobbról és balról babérkoszorús keretű medaillonokban egy-egy evangelista, lent a közepén KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere, fölötte mitra.

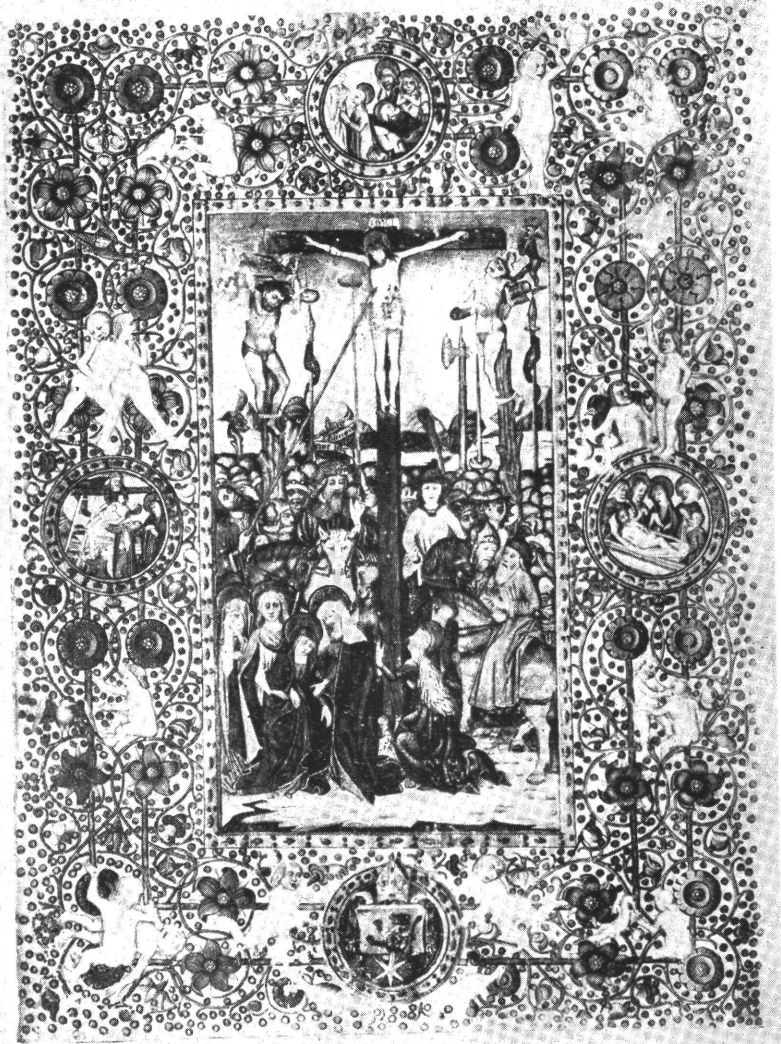
A keresztrefeszítés úgy van ábrázolva, hogy a Felfeszítettnek és a két latornak lába épp a kereszt alatt állók feje fölött áll. A Megváltó három szöggel van a keresztre szegezve. Lábai egyenesre vannak kinyújtva. Feje kissé lehajlik. Felsőteste meglehetősen karcsú, rajza jó. A halott test nyugodtan függ a széttárt és kissé lefelé hajló karokon. A mell, kezek és lábak sebe vérzik, de a test egyébként nincs szétmarcangolva, sebekkel borítva. Lehetetlen észre nem venni azt a különbséget, mely a Megváltó testének nyugodtsága és a két lator testének vonaglása közt észlelhető. A latrokat a T-alakú keresztre kötelekkel kötözték. A Megváltó keresztje hasonló alakú, de nagyobb. A kereszt alatt a Megváltó anyja áll Szt. Jánossal és a szentasszonyokkal. Magdolna úgy tartja a keresztet, mintha ölelné; ez azonban tisztára póz, nincs benne semmi érzelmkifejezés. A katonák és zsidók feltűnően aránytalanok. A háttérben Jeruzsálem, olyan, mint egy középkori városkép; fölötte kék ég aranyfelhőkkel.

Ha ezt a keresztrefeszítést összehasonlítjuk KÁLMÁNCSEHINEK bécsi *Breviarium-Missale*jában levő azonos tárgyú képével, meglepő hasonlóság mellett a részletekben jelentős eltéréseket veszünk észre. A bécsi *Missale* keresztrefeszítés képének könyvdíszítő keretét vékony voluták alkotják; a volutákban nagy piros és kék virágok. Az alap tele van hintve aranypontokkal. Puttók játsz-

Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kálmáncsehi-kódexéből.

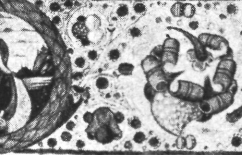
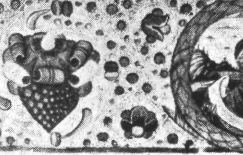

A bécsi Kálmáncsehi-kódexből.

in galilea q̄ amrami spractes i
 celis q̄ q̄admodū uoluit e' acceps
 i celu' uenit. A' d' a' p' l' uq̄ ite
 cece' i' celu' e'ntē illi' e'at duo u
 stitit uix illos i' uel' h' b' q̄ e'
Qu' q̄ hodie'na die u
 gendi' t' u'ceptoe' n'z ad e'
 acedille' credim' i'pi' q̄ nite' i'
 celestib' h'itē' p' e'uo' Actū
 rim' q̄ s' f'ndē' f'ca' de' oib'
 otheophile' q̄ cep' i' uis' f'ca' i' do
 cece' uis' i' die' q̄ p'apies' aplis
 p' sp'itū' q̄s' elegit' i' sup' est
 Quib' i' p'bu'it' se' u' u' p' r'
 uel' h'os' s' i' m'li' q̄ u'it' p' die' q̄
 q̄ u' p'nta' q̄ u'ens' eis' i' loq̄is' d'
 reg' rei'. Et' uel' h'as' p'cep' ei' h'
 uis' ne' d'ic'ent' h' ex' p'aret'
 p' m'li' h'os' p'ris' quā' aud'it' i' q̄
 pos' me'. Quā' d'os' q̄' b'ap'tiz'
 q̄ uos' b'ap'tiz'mi' spū' s'c'o' nō
 p' m'it'ce' hos' die' s' q̄ q̄ u'ene
 r'at' i' mag'ā' e' d'ic'et' d'o' s' i' m'

re h' restitues i'q̄ d'it' Dix
 ā' eis' nō e' u'z' nolle' spā' uel
 mō'nta' q̄ p' p'oluit' i' sua' p'o
 testate' h' ac'ap'iet' u'it'ē' s'ue
 mēt' sp' s'c'a' i' uos' i' e'it' i' nte
 stas' i' uel'm' i' t'oi' n'z i' sama
 r'ā' i' u'z' ad' u'lt' i' n'ē'. Et' c' h' o'i
 x'ill' i' u'el' h' b' ill' e'leu'at' e' et
 nubes' s'ul'ap' e' u' h' o'clis' co'z'
 i' n'q̄' m'it'ent' i' celu' e'ntē' ill'
 e'at' duo u'ix' s'it'it' u'ix' il
 los' i' uel' h' b' q̄ i' d'ic'unt
 V'ni' g'alei' q̄ s'it' spractes
 i' celu'. H'ic' i' h' q̄ s'it'it' e' a
 ub' i' celu'. sic' uenit' q̄ ad'm'
 u'oluit' e' u' e'ntē' i' celu'. A' l' l'
 v' u' i' n' g'alei' q̄ amrami' spractes
 i' celu' sic' uenit' q̄ ad'm' u'oluit' e'
 e'ntē' i' celu'. A' l' l' v' A' d' d' s' i' m'
 u'ub' l'ace' u'z' i' u'ice' t'ube' m'ā' q̄
Ih' s' i' t' h' e' u'el' h' b' u'ntē' d'
 i' cap'is' ap' u' ill' i' t' e' x' p' b' i' a'
 i' credulitate' illoz' i' q̄ u' r' i' a'
 cord' q' i' h' s' q̄ u'it' e' u' i' re
 u'el' h' e' r' i' s' s' e' nō' d' e' c' e' r' t'. Et' d' i' x'
 eis' i' h' s'. E' u' t' e' s' i' m' d' u' m' i' l' i'
 p' d' i' c' e' e' a' r' u' m' o' i' e' t' u' r' e'. Q' u' e'
 d' i' d' i' t' i' b' a' p' t' i' z' a' t' u' s' f' u' i' t'. C' l' a' u' s'
 e' i' t'. Q' u' i' u' i' n' d' i' d' i' t' d' e' p' m' i' s'
 s' i' s' t' a' c' e' s' q̄ c' o' d' i' m' t' h' c' a' u' s' e'
 i' n' i' m' o' t' e' m' o' e' p' a' e' t' l' i' q' u' i'
 l' a' q' u' i' t' n' o' u' i' s' s' p' e' n' t' e' s' t' o' l' l' e' r'
 e' t' s' i' m' o' n' t' e' x' q̄ b' i' t' e' r' n' i' a' c' y'

A bécsi Kálmáncsehi-kódexből.

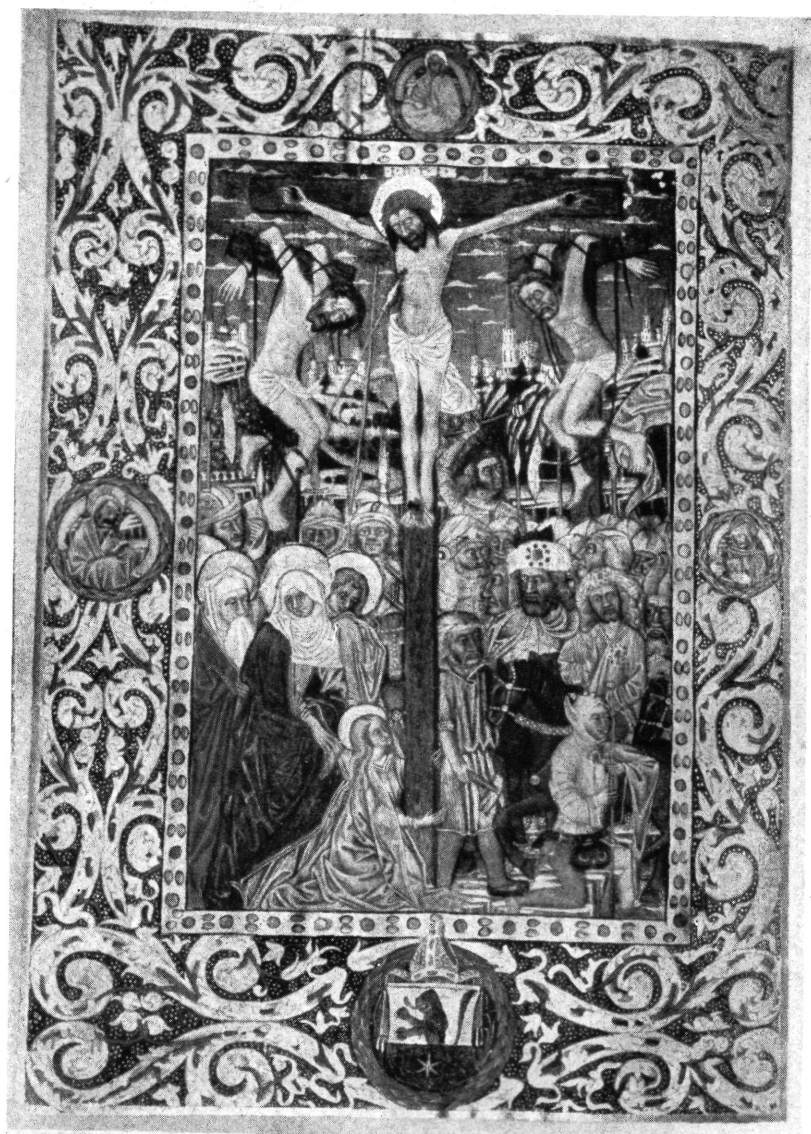
Uscit de ego cogito cogitatio
 nes pias i n afflictio. Ino
 edit me i ego exaudia uos i re
 oua captiuitate vram de ita loci
 p Bndictio to na tua ams oz
Scrata q do tuoz fidelu
 volutes ut omum opus f
 cu ppeius exequutes pie
 tue remedia maiora papia
Sate dies uenit iemic p
 vic do i susarato do gme r
 tu i regbit rex i sapies eit
 i faciet uobianz i uisna i
 tia in dieb illis salub in
 da i uel hitab' fieri. Et h
 e nom q uocabt eu do inst
 ur pp' h' exte dies uenit
 uigat do i n dicit ult. vii
 do q' conxit filios isrl' de tra
 egypti. h' viii' do q' edux' i
 aduocit sem dom isrl' de tra
 aca' gloe i de cur' tris ad qs
 excera eos illuc. Et hit' bit
 i tra sua. Dic do opo gl' libel
 n nos uo ex affligit' nos i eos q
 nos odert' studu' h' su do laudab
 m to die i noi' f' ostebim in sila
Alla v' Qui sunt otios ego i ali
 ge amos eoz e' u'. Cu g' sble
 ually ados ihs off. Dep' h' da
 m ad te do' do' exaudi ozo meaz
Propians esto do sup' et
 h' acob' m' i p' tuu oblatio

mb' p' b'q' sup' p' om' m'z co
 ad te dicit ut a tremis cupidita
 tibus tibi ad celestia telum' tu
 leam? p' d. Amen uos ub' q' q' o
 rames petri' credite q' i caput i h
Concede n' do' q' s' p' et uob
 ut p' h' lacmeta q' sup' sim' q' r' d
 i ma' me' uia' d' u' e' me' me' d'
 ca' d' m' s' dono' a' u' e' a' u' p' h' f' e' l'
 t' u' i' u' e' s' l' e' o' z' i' p' m' o' i' n' u' i' g'
 s' s' a' n' d' e' a' p' o' .
 D' m' i' c' e' a' i' s'
 m' a' r' e' g' a' l' i' l' e' e'
 u' b' i' t' d' i' o' s'
 f' i' e' s' p' e' t' r' i' i'
 a' n' d' r' e' a' s' u' o' r' a'
 u' r' e' o' s' d' i' t' e' n' s' u' e' n' i' t' p' m' e' f' a' c' i' a'
 u' o' s' f' i' e' r' i' p' u' l' c' r' o' s' h' o' m' i' n' u' m' p' a' t' i' l' l' i'
 u' e' l' u' r' u' e' t' i' b' u' s' i' n' a' u' i' s' c' a' u' t' i' s' d' o' r' e'
O s' o' d' u' t' b' e' s' o' z' u' o' p' t' e' a' e'
 a' n' d' r' e' a' s' p' l' u' s' t' u' i' p' n' b' i' p' l' o'
 u' e' t' a' u' r' i' l' u' s' u' t' a' m' i' s' u' e' t' i' b'
 a' b' s' o' l' u' t' a' a' i' c' t' i' c' a' i' a' p' i' c' i' s' e' x'
 u' a' m' e' o' d' i' e' s' a' t' u' r' m' i' n' i' e' n'
Bro'z m'z tuoz satim' cu
 lano' stant' i' d' a' r' e' u' b' do'
 s' l' i' t' o' i' o' u' t' q' s' u' e' n' i' a' m' o' b' l' e'
 q' u' o' p' r' o' u' i' g' t' e' x' p' i' a' m' a' u' r'
 i' l' i' o' e' p' l' B' n' d' i' a' d' o' m' i' s' e' c' a' p' u' t'
 g' i' s' m' i' s' h' o' n' o' r' a' t' i' s' i' o' h' i' m' e' e'
Ill' s' e' b' e' t' u' o' l' e' i' e' x' d' i' l'
 p' l' i' s' e' u' s' d' n' o' e' t' u' e' l' p' i' a' d' y'
 i' h' i' m' a' b' l' a' n' t' e' o' . f' e' r' e' g' r' a' u' e' m'

A bécsi Kálmáncsehi-kódexből.

A zágrábi Kálmáncsehi-Misekönyvből.

A zágrábi Kálmáncsehi-Misekönyvből.

A zágrábi Kálmáncsehi-Misekönyvból.

dñe salut etne musters su
 pñe cepam ut sic liquor
 qdē membrīs bñe k. atē
 tñe nigris i mris tue in
 gat man. is. laquidōr in
 corpa sanar. sic c' ozo ai
 ctas. a nō iniquitates exp
 lat. p.

Incipit omne scōrum
 Et p' in vicula un' apli

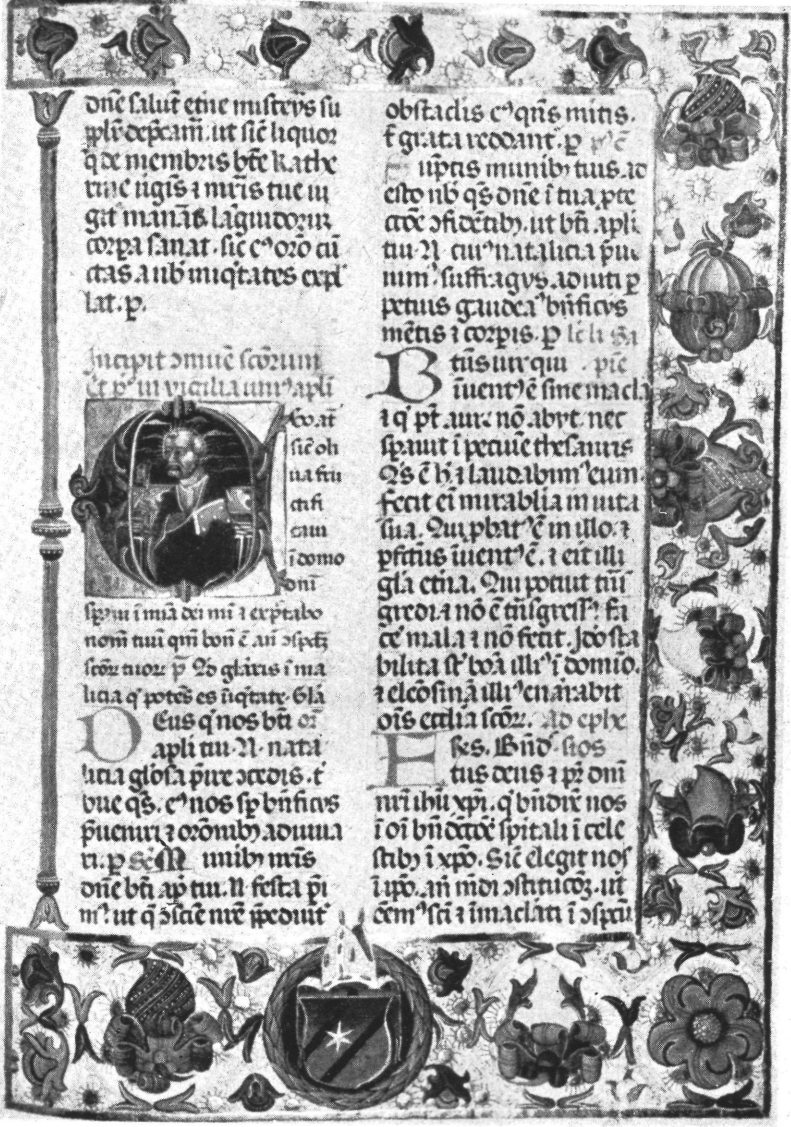
spm i ma dei mi i ceptabo
 nom tuū qm bon ē an aspē
 scōz tuoz p' qd gñis i ma
 lica q' potēs es iūqtare. Glā

Deus q' nos bñe oī
 apli tuū. N. nata
 lita glōsa pñe accōis. i
 vne q's. c' nos sp' bñfias
 puenit i oōmib' aduua
 ri. p' s' ill' unib' mris
 dñe bñe ap' tuū. N. festa pī
 m' ut q' dñe mē p'cedit

obstacis c' qñs mris.
 f' grata recodant. p' p' ē
 i pñs munib' tuas. id
 esto nō q's dñe i tua pte
 cōe ofidētab. ut bñe apli
 tuū. N. cur' natalica pñe
 num' suffragys. aduū p
 petus gaudea bñfias
 mēns i corpis. p' lē h' q'

Bis un' qui pñe
 iuent' ē sine macl
 i q' pñe. nō abrt. nec
 spaut i pēuē thesauris
 q's ē h' i laudabim' eum.
 fecit ei mirabilia in uita
 sua. Qui pbat' ē in illo. i
 pñtis iuent' ē. i cit illi
 glā etna. Qui potuit tñi
 gredi. i nō ē tñi gress'. fa
 cē mala. i nō fecit. Jco sta
 bilita s' bōa illi' i domio.
 i elcōsina illi' enarabit
 oīs etna scōz. ad ephe

Etes. Bñd' flos
 tus deus i p' omi
 nri ubi xpī. q' bñdix' nos
 i oī bñdix' spitali i cele
 stib' i xpō. Sic elegit nos
 i xpō. an mōi ofitūcōz. ut
 cēm' s' i i maclan i ofitū

A zágrábi Kálmáncsehi-Misekönyvöl.

nak a volutákon. Három medaillonban a Passióból vett jelenetek, a negyedikben KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címere.

A bécsi *Missale* keresztrefeszítése jobb munka, mint a zágrábi. Más volt a mintájuk is. A bécsi keresztrefeszítés mintájául oly rajz szolgált, mely nagyon hasonlít E. S. mester keresztrefeszítéséhez (MAX GEISBERG: *Die Kupferstiche des Meisters E. S.*, Berlin, 1924. T. 24. Bl. 85.). A kép általános szerkezete mellett sok részlet is megfelel a mintának, de a festésmód sokkal finomabb, mint E. S. mester képén. A Felfeszített sokkal nyugodtabb, lábai nem összecsuklottak, bár az a mód, ahogy egy szeg köti őket a kereszt-hez, a mintáról van másolva. Ezért is tűnik fel a kódexben a lábak nyugodt, egyenes helyzete természetellenesnek. Alig csalatkozunk, mikor azt a nézetet fejezzük ki, hogy bizonyára olasz kéz simította el a gótikus minta durva vonásait.

Hasonló tünetek mutatkoznak a zágrábi *Missale* keresztrefeszítés képén, bár sokkal kisebb mértékben. A zágrábi képen is nyugodt és egyenes a Felfeszített testtartása. Pedig lábait itt is egy szeg tartja a keresztben; ez pedig ellentétben áll azzal, hogy a lábak az övtől a sarkig ki vannak nyújtva. A szentasszonyok és Szt. János vonásai nagyon puhák; a kereszt alatt álló többi személy vonásai viszont durvák és groteszkül hatnak, főleg szemük és arckifejezésük.

113. fol. A misekánon kezdete. Sokszínű virágdísz alkotja a kéziratlap művészi keretét. Lent a negyedik evangélista alakja. A „Te igitur“, a misekánon kezdőszavai fölött nyitott sírjában a megbzött Üdvözítő áll, kezei átszegezve és keresztbetéve, tövis-sel koronázott feje lehajlik. Mellette jobbról és balról a kínszenvedés eszközei, az ú. n. „arma Christi“. Hasonló alakot látni ugyanazon a helyen MÁTYÁS király vatikáni *Missale*jában. A kép alapszíne vörös, arany az ornamentikája. A szöveget körülvevő szegélydísz ezen a folián fehér alapból bontakozik ki. A szöveg két oszlopát a már említett vékony pálca választja szét a zágrábi és a bécsi *Missale*ban; a zágrábi *Missale*ban azonban még egy ilyen pálca áll a bal szegélydísz helyén.

116. fol. Húsvétvasárnap. A liturgikus szöveg ugyanúgy van szegélydíszszel keretezve, mint a 113. fol.-ón; csakhogy itt nagy színhatású gombokat is látni. Az aranyalapon zöldre festett R iniciáléban a föltámadt Krisztus áll. Balról lent a két sírörző katona megrettent arca. Hasonló lapkeretdíszet találunk a bécsi

KÁLMÁNCSEHI-kódexben Áldozócsütörtök napján, a budapesti *Breviariumban* Pünkösöd vasárnapján.

127. fol. Áldozócsütörtök. A lapszegélyt vékony zöld voluták alkotják sokszínű virágokkal és gyümölcsökkel fehér alapon. Az *U* iniciáléban Urunk mennybemenetele. Az *Űr* testének már csak alsó részét látni. Alatta a Szűzanya áll az apostolokkal, de már csak a fejek láthatók. Majdnem egyező a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexnek a képe Áldozócsütörtökön, de a szegélydísz más. A budapesti *Breviariumban* más a keretdísz és más a kép. A jobb és az alsó szegély sokszínű nagy virágokkal van díszítve, melyek mását a bécsi *Missale* keresztrefeszítésének keretében, továbbá a zágrábi *Missale* 113. foliójának felső szegélyében találjuk.

130. fol. Pünkösödvasárnap. A keret három oldalán barna alapon növényvoluták és sokszínű virágok. Lent OSZVALD zágrábi püspök címere, fölötte a püspöksüveg. A címert babérkoszorú övezi. Az aranyalpra festett *S* kezdőbetűben a Szentlélek galamb alakjában van ábrázolva; a Szűzanya és az apostolok feje fölött vörös lángnyelvek alakjában lebeg a Szentlélek. OSZVALD püspök címerétől jobbra nagy kék virág, mint a 113., 127., 157' foliókon és a bécsi *Missale* keresztrefeszítése képeinek lapszegélydíszében.

134'. fol. Szentháromság vasárnapja. A liturgikus szöveget keretező arannyal körülvelt szegélydísz sokszínű virágok és apró aranycsillagok alkotják. Lent OSZVALD zágrábi püspök címere. A *B* kezdőbetű arany és vörös alapon zöldre van festve. A Szentháromságot ábrázolja aranyalmával kezében. Különös a Szentháromság jelképes kifejezése. Az egyetlen test ábrázolja az isteni természet egységét, a személyek háromságát pedig az, hogy az egy fejnek három arca van. A bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexnek ezen a helyén a kegyelmi trónus van ábrázolva, mint a budapesti *Breviariumban* is. De a keretdíszítés mindkettőben eltér a zágrábitól.

135. fol. Űrnapja. A keretben virágok, aranycsillagok, tollrajzos ornamentika, mint a 21. és 109'. folión. A vörös alapú *C* kezdőbetűben két angyal tartja a szentségmutatót, melyben benne van a szentostya. A szentségmutatónak pseudogotikus a formája; hasonlít ahhoz a monstranciához, melyet KORVIN JÁNOS ajándékozott atyja halála után a lepoglavai pálos kolostornak. Ez a KORVIN-szentségmutató most a zágrábi székesegyház kincstárában van. Hasonlít hozzá a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódex szentségmutatója az Űrnap *S* kezdőbetűjében; azt is két angyal tartja.

157'. fol. A liturgikus szöveget sokszínű virágdísz keretezi. Baloldalt és lent a virágok két sorba vannak osztva, aranszegélyben, arancysillagokkal. Lent közepén OSZVALD püspök címere, fölötté püspöksüveg. A *D* kezdőbetűben: az Úr meghívja az apostolságra Pétert és Andrást. A lap keretdíszé hasonlít a 190'. folióéhoz, de a kettős virágsorban a 127. és a 113. folióról is kerültek ide virágok, valamint a bécsi keresztrefeszítés szegélyéről is.

165'. fol. Gyertyaszentelő. A lapkeret a liturgikus szöveget sokszínű, arannyal szegélyezett volutákkal veszi körül. Lent a címer helyén egy nagy kék-piros virág babérkoszorúval. A zöldszínű *S* iniciálét arany keret veszi körül; benne a Szűzanya nyújtja át a kis Jézust az agg Simeonnak. A keret jobbszélét jellegzetes vékony pálcaoszlop zárja le. Sokkal gazdagabb ennél a budapesti *Breviárium* lapdíszé ezen az ünnepen. A zágrábi *Missale* lapszegélye hasonlít a 130. folióéhoz, de a voluták itt nem tekeresalakúak, mint a 130. folión és alapjuk nem barna, hanem világos.

181'. fol. Sarlós Boldogasszony. A lapkeretet a liturgikus szöveg körül nagy virágok, arancysillagok alkotják fehér alapon, finom tollrajzzal, mint a 21., 109', 135. foliókon. Lent piros virágok koszorújában OSZVALD püspök címere, fölötté ékköves mitra (*Mitra pretiosa*). Kék alapon, aranykeretben a zöldszínű *D* kezdőbetű a Szűzanyának Erzsébettel való találkozását ábrázolja. Nagyon szép a Szűzanya képe. A lapkeret a 134' folióéhoz hasonlít. Díszesebb a budapesti *Breviárium* lapkerete ezen az ünnepen, a kezdőbetű képe azonban kisebb és teljes alakját mutatja a Szűzanyának és Erzsébetnek, nemcsak felsőtestét, mint a zágrábi *Missale* képe.

187'. fol. Urunk színeváltozása. A lapkeretet itt is nagy virágok, arancysillagok és szép tollrajzdíszítés alkotja, mint a 21., 190'. foliókon. Lent négyszögű babérkoszorúban OSZVALD püspök címere, fölötté püspöksüveg. Arany a kerete a vörös alapú *V* kezdőbetűnek; benne a Megváltó fehér palástban, arany almát tart egyik kezében, a másikkal áldást oszt. Hasonló képet látunk a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexben ezen az ünnepen, de a *V* kezdőbetű ott ünnepélyesebben hat. A zágrábi *Missale* lapkerete jobbról a jellegzetes vékony oszloppal zárul; a másik három oldalon a szegélyt nagy piros, kék tányérvirágok töltik ki, mint a 127., 113., 157. foliókon és a bécsi keresztrefeszítés képének keretében.

190'. fol. Nagyboldogasszony napja. Két sor kék és piroslila virág fehér alapon, ez a liturgikus szöveg szegélydísze. Lent középen OSZVALD püspök címere, fölötté a püspöksüveg. Aranyalapon piros, kék, zöld és sárga színnel festették a G kezdőbetűt. A G-ben aggkorúnak ábrázolva az Istenanya, körülötte apostolok és angyalok. A budapesti *Breviarium* hasonló keretdísze nem virágokat, hanem sokszínű négyszögeket és nagy gyöngyszemeket rak két sorba. Megfelel ennek a bécsi KÁLMÁNCSEH-kódex lapkerete a Dominus defensor-zsoltárnál.

194'. fol. Kisasszony napja. Arany a liturgikus szöveg keretének szegélye. Benne fehér alapon piros, kék, zöld virágok, gyümölcsök, gazdagon aranyozva, fínom tollrajzzal és aranycsillagokkal szegélyezve. Lent OSZVALD püspök címere, fölötté püspöksüveg. Zöld levelekből alkotta a festő az F iniciálét. A kezdőbetűben Annát látjuk a piros-aranytakaróval fődött ágyban, a kis Máriát tartja kezében; Mária egészen be van pólyázva. A háttérben kék ég aranyfelhőkkel. A bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódex ezen ünnepén az S kezdőbetűben ugyanaz a kép, de mások a színei.

196. fol. Kereszt felmagasztalása. Vörös alapon, aranszegélyben kék levelek alkotják a D iniciálét. A vörös alapban arany díszítés. A kezdőbetű felső vége zöld és rózsaszínű ágban folytatódik, melyen aranygyümölcsök vannak. A folió a középvonalon, alsó és felső szélén ugyanilyl ágakkal ékeskedik.

198. fol. Szt. Mihály. A szöveg két oszlopát nem a megszkott pálcadisz, hanem egy ág választja szét, mint a 196. folión. A B iniciálé kéksznű, arany a széle, arannyal ékes piros alapra van festve.

202. fol. Mindenszentek ünnepe. Aranyszalagok veszik körül a liturgikus szöveget szegélyként. Fehér alapon ötszirmú kisebb és nagyobb piros és fehér virágok látszanak, fínom tollrajzos keretben, aranycsillagok közt, mint a 21, 109', 135, 181' és 187. foliókon. Az O iniciálé arany keretben van; benne szentek csoportja. A liturgikus szöveget jobbról az ismeretes vékony oszlop szegélyezi, mely közepén két részre oszlik. Balról lent a fínom tollrajz együtt az aranycsillagokkal (napokkal) többször előfordul a budapesti *Breviarium*ban is (Pünkösöd, a Psalterium szombatja, Kisasszony nap) éppúgy, mint a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexben is (Misekánon, Advent I. vasárnapja, Áldozcsütörtök, Szentháromság, Ürnapja stb.); ugyanúgy az ötszirmú piros és kék virágok is.

206. fol. A Commune Sanctorum kezdete. Sokszínű virágdísz alkotja a liturgikus szöveg keretét, fehér alapon, nemes tollrajz, apró napkorongok, mint a 21, 109', 135, 181', 202' foliókon. Lent a középen OSZVALD püspök címere, fölötte püspöksüveg. Az egész keretdísz aranszalag szegélyezi. Kékkel, pirossal, zölddel és sárgával festették az *E* iniciálét. Kék alapon, arany felhőzet közt látszik Szt. Péter apostol mellképe; kulcs és evangéliumos könyv a kezében. Baloldalt az ismeretes vékony oszlop, mely a középen két részre van osztva. Ha összevetjük könyvdíszük szempontjából azokat a foliókat, melyek KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS címerét viselik, az OSZVALD püspök címerét hordozókkal, nem találunk szerkezeti szempontból nagyobb eltéréseket, csak a 7, 16 és 130. foliókon. Általában azonban azok a foliók, melyeken OSZVALD püspök címere van, rokonok könyvdíszítési szempontból a 14, 15 és 21' foliókkal; a szegélydíszítést az egész lap körül alkalmazzák, virágokkal, gyümölcsökkel szórják tele és arannyal keretezik. A zágrábi *misekönyv* egész könyvdíszítése egy műhelyben készült, MÁTYÁS király budai műhelyében. A finom tollrajz az arany napkorongokkal egyformán előfordul a KÁLMÁNCSEHI címerével és az OSZVALD püspök címerével ékesített lapokon. Ez a könyvdísz azonban épp a budapesti KÁLMÁNCSEHI-kódexre jellemző, melyet Franciscus de CASTELLO ITHALICO de MEDIOLANO illuminált és illusztrált. A zágrábi *Missaléba* és a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexbe azért került át ez a könyvdísz, mert abban a műhelyben, ahol készültek, FRANCISCUS de CASTELLO nemcsak dolgozott, hanem valószínűleg vezetőszerepet is töltött be.

A képpel ékes kezdőbetűkben levő fejek rendszerint nagyobbak, mint kellene lenniök, az arcvonások durvák, az arcszín kék, piros-sárgába játszó. A háttér rendesen kék ég hosszúkás aranszínű felhőzettel. Ezek a vonások leginkább a 118' fol. keresztrefeszítésén tűnnek fel. De igazságtalanok volnánk a zágrábi kódex képiróival szemben, ha tagadnók, hogy a kéziratban nem találunk tőlük jobban, szebben megfestett fejeket is. Magán a keresztrefeszítésen is akadnak ilyenek (Jézus, a szentasszonyok, Szt. János, részben a latrok is); aztán a 113' folián (a Megváltó), a 181' folián (a Szűzanya). Ennek a különbségnek nem lehet más az oka, minthogy a festők más-más minták után, más-más hatások alatt festettek, valamint az a körülmény, hogy ezt a *Missalét* többen festették, kiknek festői tehetsége nem volt egyforma.

Az 1938. év február és március havában tanulmányoztam a bécsi *Breviárium-Missalét* Bécsben és sok színes felvételt készítettem róla. Ezek a színes felvételek adták meg azt a lehetőséget, hogy otthon a *bécsi kódexszel* a zágrábi *Missalét* összehasonlíthattam és pontos megfigyelés alá vehettem mind a kettőt. 1939. júniusában és 1940. decemberében alkalmam volt a budapesti Nemzeti Múzeum KÁLMÁNCSEHI-kódexének tanulmányozására. FITZ JÓZSEF, az Orsz. Széchényi Könyvtár főigazgatója 1940. decemberében kitűnő színes felvételeket készíttetett számomra a budapesti *Breviáriumról*. Ezek alapján a budapesti kéziratot is otthon tanulmányozhattam és a zágrábi és bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódexekkel összehasonlíthattam.

A budapesti *Breviárium* könyvdíszítéseiben HOFFMANN EDITH három csoportot különböztet meg: az egyszerű-, közepes- és gazdagdíszű csoportot. Az egyszerű csoport díszítése tisztán kalligrafikus tollrajzból áll, finom piros, kék vonalcikornyából, mint amilyennel többször találkozunk KÁLMÁNCSEHI címere körül. A közepes csoport jellemzője a könnyed virágdísz, a liturgikus szöveg keretezése nélkül, fehér alapon; vagy pedig keretezéssel, de akkor sötét alapon. A gazdagdíszű foliókon képeket találunk, melyek Jézus, vagy a szentek életéből vett jeleneteket ábrázolnak; de másfajta képeket is, vadászjeleneteket pl.; ezeken a lapokon nagy gyertyatartók vannak, melyeken gyümölcscharangok függenek. A kandeláberek különböző fokain muzsikáló, veszekedő puttók láthatók. Egyik-másik lapkeret gyöngyszemekből és drágakövekből áll, mások viszont stilizált vagy mértani díszekből. Az egész kéziratn kiütözik a művésznak az az elszántsága, hogy nem akar egyformát, sablont ismételni, hanem mindig valami újat adni.

A zágrábi *Missaléban* a 14, 15, 109', 196', 198. foliók lapdíszje az egyszerű, a 7, 112', 113. foliók díszítése a gazdagabb csoporthoz, a többi folióé a közepes csoporthoz tartozik. Ugyanígy osztályozhatjuk a bécsi KÁLMÁNCSEHI-kódex lapdíszítését is.

A zágrábi *Missaléban* hiába keressük a budapesti *Breviárium* gazdag díszítésformáit. A 112' folió — keresztrefeszítés — mellett a 113. folión Misekánon kezdetét — és a 7. folión Advent első vasárnapjának díszítését sorozhatjuk csak a gazdagabbdíszű csoportba.

A bécsi és zágrábi KÁLMÁNCSEHI-kódexek könyvdíszítése megegyezik a müncheni Staatsbibliothek Cod. Lat. 627. j. ARISTEAS: *De interpretatione* 1. foliójának díszítésével. Ugyanígyen

rokonságot mutatott ki már HOFFMANN EDITH a bécsi és zágrábi KÁLMÁNCSEHI-kódexek és MÁTYÁS király vatikáni *Missaléja* (Urb. lat. 110) közt. (HOFFMANN EDITH: *Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices*, Belvedere, 1925. 41/2, 143/4).

A KÁLMÁNCSEHI-kódexek a Magyarországon készült legszebb kéziratok közé tartoznak; könyvdíszük, képírásuk szempontjából pedig TOPUSKÓI GYÖRGY zágrábi 355. j. *Missaléjával* együtt az első helyen állanak.

Még sok felderíteni való marad ezen a téren és ez a hálás feladat a magyar tudományra vár. Nekem sajnos, nem állnak rendelkezésemre azok az idevágó forrásművek és az a bizonyítási anyag, melyek a további kérdések megoldásához szükségesek.

Ezzel a tanulmánnyal az volt csak a szándékom, hogy igazolt és illusztrált bemutatót adjak a zágrábi *Missaléról*. A Nemzeti Múzeumban megvannak a zágrábi KÁLMÁNCSEHI-kódex jó színesfényképei, ezek alapján könnyű lesz a kézirat behatóbb tanulmányozása a magyar tudomány számára.

Ford: KÜHÁR FLÓRIS

KNIEWALD KÁROLY.